

İstanbul Üniversitesi Yayın No: 5241
ISBN: 978-605-07-0637-6

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Ölümünün 50. Yılında
Uluslararası

M. FUAD KÖPRÜLÜ

TÜRKOLOJİ ve BEŞERİ BİLİMLER SEMPOZYUMU (21-22 Kasım 2016) BİLDİRİLERİ

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Fikret TURAN

Arş. Gör. Emine TEMEL

Arş. Gör. Harun KORKMAZ

İstanbul 2017

FUAD KÖPRÜLÜ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU MESELESİNE YENİDEN BAKMAK

Mehmet ÖZ*

ÖZ

Devletlerinin dağılmaya yüz tuttuğu yirminci yüzyıl başlarında Osmanlıları nasıl olup da altı asır devam eden bir cihan devleti kurdukları sorunsalı birtakım tartışmalara yol açmıştı. Bu mesele hakkında Gibbons tarafından ortaya atılan teze karşı en etkili eleştirilerden birisi büyük Türk âlimi Fuad Köprülü'den geldi. Döneminde Batıda ve özellikle de Fransa'da ortaya çıkan yeni tarih anlayışına yakından aşina olan Köprülü milli tarihin sağlıklı bir biçimde ancak genel tarih içinde incelenebileceğini vurgulamıştır. Aradan geçen on yıllardan sonra 1980'lerde bu mesele yeniden yoğun şekilde tartışılmaya başlandı. Bu makalede Fuad Köprülü'nün meseleye bakışı dönemin şartlarında ele alınmaktadır. Köprülü'nün meseleyi ele alırken ortaya koyduğu bütüncül ve bağlam temelli yaklaşım ve metodolojinin altı çizilmelidir. Köprülü Gibbons tezini ayrıntılı şekilde eleştirir, kuruluş dönemi ortamını açıklar ve Osmanlıların yükseliş sebeplerini ise kısaca değerlendirir. Kuruluş devri olay ve olgularını kısaca ele alması, açıklamasının eleştirilen yönlerinden biridir. Osmanlıların etnik menşei ve Bizans kurumları konusundaki görüşlerine yönelik eleştirilerde kısmen haklılık payı olsa da onun Osmanlıları Türk-İslam tarihi çerçevesine oturtması ve Osmanlıların yükselişini çok-faktörlü bir tahlille açıklaması, görüşlerinin dayanıklılığının temel sebebidir.

Anahtar Kelimeler: Fuad Köprülü, Osmanlı, kuruluş, gaza, Gibbons, Wittek

FUAD KÖPRÜLÜ AND REVISITING THE PROBLEM OF THE FOUNDATION OF THE OTTOMAN STATE

ABSTRACT

The question of how the Ottomans established a World empire lasting six centuries caused some discussions and controversies at a time when their state tended to disintegrate. One of the most influential criticisms against the thesis put forward by Gibbons on this issue came from Fuad Köprülü, a prominent Turkish scholar. Köprülü, who was familiar with the new understanding of history in the West and particularly in France, emphasised the fact that national history can be examined in a sound fashion only within the general framework of the World history. After the decades this question was subjected to a heated debate from the 1980s on. In this paper, we deal with the Köprülü's approach to this issue taking into account the circumstances of his time. We must underline the holistic and contextual approach and methodology adopted by Köprülü in the treatment of the foundation question. He criticizes the Gibbons thesis in detail, explains the circumstances of the period of the foundation of the Ottoman state, and briefly touches upon the reasons for the rise of the Ottomans. That he dealt with the events and phenomena relating to the actual period of the foundation has been

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehoz@hacettepe.edu.tr

one of the most criticised aspects of his explanation. Even though there is some degree of legitimation of the criticisms against his arguments on the Byzantine influence of Ottomans and ethnic origins of the Ottomans, the main reason for the resilience of his views was that he placed and examined the Ottomans within the frame of the Turkish-Islamic history and that he explained the rise of the Ottomans through a multi-factor analysis.

Keywords: Fuad Köprülü, Ottomans, foundation, ghaza, Gibbons, Wittek

Giriş

Yirminci yüzyıl Türk tarihçiliği ve edebiyat tarihçiliğinin metodolojik esaslarını ortaya koyan ve halefleriyle geleceğe yön veren Fuad Köprülü'nün Türk tarih yazımındaki en önemli katkısı, hiç şüphesiz onun Osmanlı hanedanının kökenleri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve kurumlarının mahiyeti üzerinde yaptığı ve tesirleri kalıcı olan araştırmalarıdır.

Tarih alanında “Anadolu’da İslamiyet” (1922), “Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar” (1925) gibi yazıları ile Anadolu’nun Türkleşme ve İslamlaşması sürecine dair önemli araştırmalarından sonra 1930’larda Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ve kurumlarının mahiyeti hakkındaki çok önemli iki eseri yayımlandı. Türk Tarih tezinin tartışıldığı, dolayısıyla Türklerin Osmanlı-İslam geçmişinden ziyade kadim Anadolu medeniyetleriyle ilgisinin gündemde olduğu bir devirde bu konuların işlenişi de dikkat çekicidir.¹ 1940’ların başlarında yazdığı “Osmanlı İmparatorluğu’nun Etnik Menşei Mes’eleleri” ve “Kay Kabilesi hakkında Yeni Notlar” makaleleri de bu meseleye dairdir. Bu tebliğde konuya dair asıl önemli eseri olan *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu* kitabındaki yaklaşım ve tezi, etkileri ile birlikte değerlendirilecektir. Ancak kuruluş meselesine bakışını derinliğine değerlendirmek için konuya dair yazdıkları bir bütün olarak ele alınacaktır.

Osman ve aşiretinin Söğüt’e geldiklerinde müşrik olduklarını, Edebalı ile Osman arasındaki rüya hikâyesinin Osman’ın ihtidasına işaret ettiğini ileri süren H. A. Gibbons, bu ihtidanın Anadolu’nun kuzey-batı köşesinde yaşayan unsurları bir ırk olarak kaynaştırdığını ve Osmanlı adlı bu yeni kavme Avrupalıların Türk demesinin yanlış olduğunu ve söz konusu olanın “burada evvelce uyuklar bir halde iken sonradan kemaline varmış bir medeniyeti tahrib eden bir Asyalı ırkın coşkun istilası değil yeni bir ırkın doğduğu yerde mevcut unsurların kaynaşmasından müteşekkil bir ırkın tarihi” olduğunu ileri sürer.² Ona göre, “Osman cihanın bildiği en büyük imparatorluklardan birinin vahşi Asya kanı ile en eski ve en yeni Avrupa unsurunu kaynaştırmış olan tarihteki yegâne milletin ve altı asır müddet inkıtaat uğramaksızın erkekler vasıtasıyla devam etmekle temayüz eden bir hanedanın müessisidir.”³ Gibbons’un bu görüşlerinde dönemin bilim anlayışının, pozitivizmin ve Avrupa-merkezciliğin etkilerini çok açık bir şekilde görmekteyiz.

¹ Köprülü’nün Türkoloji çalışmalarına ve Osmanlı kuruluş devri literatürüne katkısını özetleyen bir çalışma için bkz. Gary Leiser, “Çağdaş Türkoloji Araştırmalarında Köprülü’nün Yeri”, *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 29-37.

² Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulusi Özdem, Yay. Mustafa Everdi, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1998, s. 21-23, 41.

³ Gibbons, *a.g.e.*, s. 42.

Gibbons'ın tezi ve eseri hakkında C. Huart, F.Giese, W. L. Langer ve Robert P. Blake gibi bazı şarkiyatçılar değerlendirmeler yaptılar. Bazı tespitleri takdir edildi ama bazı eleştiriler de getirildi. Mesela Giese, ahilerin kuruluştaki rolünü vurguladığı makalede Gibbons'un çoğu Avrupalı tarihçiler gibi olaylara Avrupa merkezinden baktığını, Türkleri kenarda bıraktığını (s. 150) ve onun Osmanlı Devleti'nin başından beri karma bir ırk olduğunu kanıtlama çabalarına daha sonraki şartların daha önceki dönemlere yamanması gözüyle bakılabileceğini, Osman ve Orhan devrinde devletin belkemiğinin yalnızca Müslüman Türklerden oluştuğunu belirtir (s. 172).⁴ 1932'de yayımladıkları makalede Langer ve Blake Osmanlı Türklerinin tarihî arka planını ele alırken Türk ve İslam tarihi çerçevesinde konuyu değerlendirirler.⁵ Onlar da dine, tarikatlara ve ahiliğe önemli bir yer verir, ayrıca göçebe hayattan yerleşikliğe geçiş üzerinde dururlar. Gibbons'un Hıristiyan topraklarının hızla İslamlaşmasını Hıristiyan çocuklarına padişahların haraç olarak el koyması yani devşirme olgusuna bağlamasını temelden yoksun olarak nitelerler.

Burada esas konumuz Gibbons eleştirisi değil Köprülü'nün de büyük ölçüde Gibbons'tan yola çıkarak meseleye bakışıdır. O bakımdan bunlara kısaca değindik. Şimdi Köprülü'ye dönebiliriz. Burada, yukarıda da değinildiği üzere, esas olarak *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* adlı kitabını ele alacağız, onun yanında "Etnik Menşei Mes'eleleri" makalesini de irdeleyeceğiz. Bundan önce kısaca da olsa onun 1931'de yayımlanan "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" başlıklı kitap hacmindeki makalesinde⁶ Osmanlı kurumlarının mahiyeti hakkındaki kanaatine de değinmek yararlı olacaktır. Bilindiği gibi Köprülü bu eserde netice olarak şunu söyler: "Bizans medeniyeti, diğer bütün medeniyetler gibi, kendisine kısmen vâris olan İslâm-Türk medeniyeti üzerinde müessir olmuştur(...) İslâm medeniyeti, her medeniyet gibi, muhtelif menşe'lerden gelme mütecânis olmayan unsurların yeni şartlar altında vücade getirdikleri yeni bir terkiptir; bu terkip içinde Bizans unsurlarını bulmak için, bu medeniyetin yeni teşekküle başladığı ilk yüzyıllara inmek daha doğrudur (...)"

Köprülü esas itibarıyla Türkler üzerindeki Bizans tesirlerinin büyük kısmının, bazılarının daha ileri tetkiklere muhtaç olduğu ihtirazî kaydını düşerek, İslâm medeniyeti vasıtasıyla dolaylı yoldan geçtiği kanaatinde olmakla birlikte XI-XII. yüzyıl Anadolu'sunda henüz İslâm medeniyetiyle tamamıyla ünsiyet etmemiş olan ve Hıristiyan kitleleriyle birlikte yaşayan göçebe Türklerin Bizans tesiri altında kalmalarının tabii olduğunu da vurgular.⁷

Kuruluş hakkındaki kitabının plânı, Köprülü'nün meseleye yaklaşımının ipuçlarını verir:

⁴ F. Giese, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a-Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Çev. Z. Aksu Yılmaz, Der. Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, 3. basım, s. 150, 172.

⁵ W. L. Langer, Robert P. Blake, "Osmanlı Türklerinin Doğuşu ve Tarihî Arkaplanı", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Çev. K. Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara, s. 177-224.

⁶ Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (c. I, 1931, s. 165-313)'nda yayımlanan makale kitap olarak da basılmıştır (Köprülü 1981b)

⁷ M. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 223-226.

Birinci Bölüm: Kuruluş Mes'alesi Nasıl Tedkîk Edilmelidir?

- I. Gibbons Nazariyesi: Hülâsa ve Tenkîd
- II. Mes'elenin Mantıkî Surette Tedkîkinin şartları
 - A. Kaynaklar
 - B. Tedkîk Metodu

İkinci Bölüm: XIII. asırda ve XIV. asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Siyasî ve İctimaî Tarihine Bakış

- I. Büyük Siyasî Hâdiseler
- II. Etnik Âmiller
- III. İctimaî ve İktisadî Tarih Taslağı
 - A. Göçebeler
 - B. Köylüler
 - C. Şehir Hayatı
 - IV. Fikrî Seviye

Üçüncü Bölüm: Sınır Boylarında Hayat ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu

- I. Osman'ın Kabîlesi
- II. Uc'larda Hayat
 - A. Askerî ve İdarî Teşkilât
 - B. Halk: Etnik ve Dinî Unsurlar
 - C. İslâmlaşma
 - D. Askerî, Dinî, Meslekî (Corporatif) Teşekküller
 1. Gâzî'ler ve Alp'lar
 2. Ahîler
 3. Bâcîyân-ı Rûm
 4. Abdâlân-ı Rûm
- III. Osmanlı Devleti'nin Başlangıcı
 - A. Tarihî Vâkialar
 - B. Osmanlı Devleti'nin İnkişafındaki Âmiller

Görüldüğü üzere Köprülü işe o zaman revaçta olan ve eleştirilen Gibbons'ın teorisini eleştirerek başlar sonra da bu meselele nasıl bir yöntemle yaklaşılabileceği üzerinde durur. Osman'ın kabilesinin çobanlıkla geçinen müşrikler olduğunu, İslamiyet'i kabulden sonra dostça ilişkide buldukları Hıristiyan Rumları da İslamlaştırarak reislerinin adıyla yeni bir ırk, Osmanlı ırkı meydana getirdikleri, buradaki karışımın yerli unsurun çok önemli olduğunu, Balkanlardaki hâkimiyetin genişlemesinde ise çocuklarının devşirilmesini istemeyen Rum ve Slavların topluca ihtidalarının önemli olduğunu ileri süren Gibbons'a Köprülü'nün ilk eleştirisi şudur: "...bu kadar büyük ve ehemmiyetli bir tarihî hâdiseyi yalnız dinî bir âmil [ihtida kastediliyor] ile izaha kalkışmak, yâni "tek cepheli bir izah" kısmî bir hakikati ihtivâ etse bile, tarihî realitenin karışıklığı (complexité) karşısında dâimâ kifayetsizdir." Gibbons'ın hiçbir zaman kavim anlamı kazanmayan, politik bir tabir olan Osmanlı kelimesini yanlış

yorumladığını da ekler.⁸ Osmanlı kroniklerindeki iki menkıbeden (Şeyh Ede Balı'nın evinde misafir iken gördüğü Kur'an'ın ne olduğunu sorması; rüya hikâyesi) hareketle Osman'ın sonradan Müslüman olduğu tezinin zorlama bir yorum olduğu ortadadır. (Köprülü 1981a: 39-44) Osmanlıların dört yüz çadırılık göçebe veya yarı göçebe bir aşiretten çıktığı şeklindeki görüşün tenkitsiz kabulü de Gibbons'un bir diğer vahim hatasıdır. Osmanlıların ilk asrında öne çıkan mühtedi ailesi (Köse Mihal gibi) fazla yoktur, devşirmenin etkili olması ise XV. yüzyıldadır. "Selçuklu ve İlhanlı an'aneleri üzerine kurulmuş olan bürokrasi, tamamiyle Türk unsurundan mürekkep olduğu gibi, idare ve ordunun başında bulunanlar da hemen umumiyetle, Türkler'dir."⁹

Daha sonra meseleyi mantıklı şekilde incelemenin şartları üzerinde duran Köprülü, önceliğin iç etkenlerin değerlendirilmesi olduğu kanaatinde. Sorduğu sorular İmparatorluğu kuran grubun etnik durumu (Türklerin hangi şubesine mensup oldukları), toplumsal yapısı (göçebe-yarı göçebe, yerleşik; Türklerin ve yabancıların oranı; yerli unsurla ilişkiler vs.) ve devletin yapı ve mahiyeti (demokratik, aristokratik) gibi alanlara dairdir.

Sadece iç değil dış etkenler de önemlidir. Burada Köprülü tarihî bağlamı öne çıkarır ve İmparatorluğun gelişmesini anlamak için "XIV. asırda Ön Asya'nın tarihî ahval ve şeraiti"ni bilmenin gereğine işaret eder. Eserini yazdığı dönemde bu konular henüz layıkıyla bilinmiyordu.¹⁰ Meseleyi incelemek için o zaman bilinen ve bir kısmı henüz kullanılmamış kaynakların bir değerlendirmesini yapan Köprülü, kuruluş meselesinin "Şimdiye kadar bir çıkmaz içinde kalması, yalnız malzemenin azlığından, menbaların kifayetsizliğinden değil, her şeyden evvel, tarihî zihniyete hiç uygun olmayan hatalı ve basit bir telâkki neticesinde mes'elenin yanlış vaz'edilmesinden ileri geldiğini" öne sürerek tetkik yöntemi konusuna girer.¹¹ Burada onun temel tezi, "Osmanlı tarihi[nin] umumi Türk tarihinin çerçevesi içinde, yâni sair Anadolu Beylikleri ile beraber Anadolu Selçuklu tarihinin bir devamı gibi telâkki ve tetkik olun"ması gerektiğidir.¹² Bu çerçeve benimsendikten sonra yapılacak iş kendiliğinden belirir: Kaynakların iç ve dış tenkidini yapmak, vakanüvislerin çeşitli sebeplerle uydurdukları efsanelere ve silsilenamelere itibar etmemek, önemsiz ve şüpheli siyasi hadiseleri bir yana koyup esaslı meselelere odaklanmak, kroniklerin dışındaki kaynakları da kullanmak, XIII-XIV. yüzyıllar Anadolu Türk toplumunun dış cephesindeki dönüşümlerden ziyade bu toplumu oluşturan çeşitli unsurların tabakalaşmasını, karşılıklı konumlarını, kuvvet ve zayıflık etkenlerini, aralarındaki zıtlık ve dayanışma sebeplerini yani iç hayatındaki değişiklikleri araştırmak. Daha kısası, "bu cemiyetin siyasi ve askerî hâdiselerinden ziyade morfolojisini ve dinî, hukukî, iktisadî, bedîî müesseselerinin tekâmülünü tesbite çalışarak tarihî bir terkip vücuda getirmek."¹³ Köprülü, bu "cür'etkârane sentez tecrübesi"nin hâlde çalıştığı büyük problemin kesin ve nihai izahını vermek iddiasında olmadığını, zira bu meselenin pek çok açıdan henüz tahlilî araştırmalara muhtaç olduğunu ifade eder.¹⁴

⁸ F. Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 38-39.

⁹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 39-44.

¹⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 50-53.

¹¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 61.

¹² Köprülü, *a.g.e.*, s. 63.

¹³ Köprülü, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴ Köprülü, *a.g.e.*, s. 66.

Köprülü'nün kuruluş problemine dair yaklaşımı bağlam temellidir. Osmanlı beyliğinin kuruluş sürecinin olayları ve gelişmelerinden ziyade, bazı değişikliklerle birlikte XIV. yüzyılda da devam ettiğine işaret ettiği XIII. yüzyıl Anadolu'sunun siyasi ve sosyal tarihine odaklanır. Bunları ayrıntılı bir şekilde değerlendirir. XIII. yüzyılda meydana gelen büyük siyasi hadiselerin (Anadolu Selçuklularının zirveye ulaşması; Dördüncü Haçlı seferi sonunda İstanbul'un Latinlerce işgali ver İznik ve Trabzon devletlerinin kurulması, Bizans'ın İstanbul'da ihyası; Moğolların Anadolu'ya hâkim olması, İlhanlıların rakibi olan Altın-Ordu ve Memluk devletlerinin Anadolu'da siyasi rol oynamaya kalkışmaları vb.) sosyal hayatta derin etkiler yapması kaçınılmazdı. Özellikle İlhanlı hâkimiyeti döneminde beyliklerin zuhuru üzerinde durduktan sonra etnik amilleri ele alan Köprülü Anadolu'ya Türk göçlerinde en önemli grubun Oğuzlar olduğunu ve İlhanlı döneminde Anadolu'daki Türk-İslam çoğunluğunun büyük ölçekte çoğaldığını vurgular. Netice itibarıyla bu Türk göçleri Bizans'ı XIII. yüzyılın sonlarından başlayarak özellikle XIV. yüzyılda Anadolu'daki son topraklarından çıkaran Türk tazyikinin en önemli morfolojik amilidir.¹⁵

Daha sonra dönemin toplum yapısını oluşturan göçebeler, köylüler ve şehirlileri ele alan Köprülü bu bölümde son olarak dönemin kısaca fikrî seviyesini tahlil eder ve şu sonuca ulaşır: "XIII. asrın sonunda Anadolu Türk cemiyeti, İlhanlı hâkimiyeti altında, müttehid ve müstakil bir siyasî varlık hâlinde bulunmamakla beraber, bu hâkimiyetin kuvvetle nüfuz edemediği sâhalarda yeni yeni siyasî teşekküller meydana getirmektedir; bu teşekküllerden herhangi birinin tekrar büyük bir devlet şeklinde inkişafı için lâzım gelen maddî ve mânevî bütün kuvvet unsurları, Anadolu Türk cemiyetinde mevcuttur."¹⁶

Ertuğrul ve oğlu Osman'ın Kayı boyuna mensup küçük ve önemsiz bir aşiretin başında bulunduğu kanaatini kesin bir şekilde ifade eden Köprülü, Osmanlıların menşesine dair diğer iddiaları reddeder. Esasen bu konuyu daha sonra, yukarıda bahsettiğimiz hacimli makalesinde ve diğer bazı makalelerde enine boyuna irdelemiştir. Tekrar tarihî bağlama dönen Köprülü Uc bölgesindeki hayat üzerinde, askerî ve idari teşkilattan İslâmlaşmaya ve kuruluş sürecinin önemli sosyal zümreleri olan gaziler, ahiler, bacılar ve abdallara kadar uzun tahlillere girer. Böylece kuruluş olgusunun oturduğu bağlam izah edilmiş olur.

Fuad Köprülü "Osmanlı İmparatorluğunun Etnik Menşei Meseleleri"¹⁷ hakkındaki makalesinde uzun uzadıya bu konudaki farklı görüşleri değerlendirir, dönemin kaynaklarını kılı kırk yararak inceler ve nihayetinde Osmanlı hanedanının Kayı boyundan geldiği, bununla birlikte devletin kuruluş aşamasında bu küçük etnik çekirdeğin bir rol oynamadığı ve dolayısıyla bu aşamada dahi beyliğin *tribal* bir mahiyet göstermediği sonucuna varır.¹⁸ Kanaatimce bu iki sonuç da hâlâ tartışmaya açıktır. Osmanlıların Kayı boyundan geldiği görüşüne katılmakla birlikte bunun kesinleşmiş bir tarihî bilgi olduğunu öne sürecek durumda değiliz. Öte yandan kuruluş aşamasında kabile yapısının belirli bir rol oynamış olduğuna dair pekâlâ bazı görüşler

¹⁵ Köprülü, *a.g.e.*, s. 85-93.

¹⁶ Köprülü, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁷ Bu makale, 1981'de yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* kitabında da yer almıştır, atıflar orayadır.

¹⁸ "Etnik Menşei...", *a.g.e.*, s. 307.

ileri sürmemizi sağlayacak veriler de vardır. Gazaya dair tezlerine başından beri katılmamakla birlikte Lindner'in kuruluş aşamasında yani Osman Bey dönemindeki içerici ve kapsayıcı kabile anlayışına dair tezi önemini muhafaza ediyor.¹⁹ Hiç şüphesiz beyliğin teşekkül devrinde konar-göçer unsur kadar diğer yapılar (gaziler, alp-erenler, abdallar, ahiler, fakılar vb.) da önem taşır ancak aşiret yapısı ve geleneklerinin hiçbir tesirinin olmadığını ileri sürmek ne kadar doğrudur?

Köprülü'nün açıklamasında kuruluş döneminin sosyal ve siyasi gelişmelerine pek yer verilmemiştir. O sürecin yaşandığı tarihî bağlamı, süreçte yer alan sosyal ve kültürel unsurları tahlil etmiştir. Kuruluş dönemi tarihî olaylarına kısaca değinip Osmanlı Devleti'nin gelişmesindeki etkenleri maddeler hâlinde sıralayarak eserini bitirir. Bunları kısaca özetleyecek olursak;

- 1-Beyliğin uc bölgesinde kurulmuş olması, yani coğrafi faktör,
- 2-Uctaki diğer Türk beyliklerinin (çeşitli sebeplerden ötürü) bu yeni beyliğe karşı düşmanca davranmamaları,
- 3-Osmanlıların Balkanlara geçişini kolaylaştıran âmiller,
- 4-Osmanlıların başlangıçta yalnız Bizans ile mücadele etmesi,
- 5-Diğer sahil beyliklerinden farklı olarak Osmanlıların hâkimiyetin taksim edilmemesi usulünü benimsemesi,
- 6-Rumeli'de yeni fethedilen topraklara yerleşmek isteyen unsurların teveccühü,
- 7-Esirlere beşte birinin devlet adına alınması, Türkçe öğrenip İslam terbiyesi aldıktan sonra asker olarak istihdamı vb. ile birlikte gayrimüslim halkın din serbestliğine sahip olması,

8-Devşirme usulünün ancak XV. asırda sistematik şekilde uygulanması, ordunun en büyük kısmının kuruluş döneminde tımarlı sipahiler oluşu,

9-Timar düzeninin devletin yükselişinde ve toplumun refahındaki rolü,

10-Anadolu Selçuklu devlet teşkilatının varisi oluşları, kısmen İlhanlı ve Memluklerden etkilenmeleri, devlet teşkilatında istisnalar hariç Türk kökenli aristokrasinin etki ve nüfuzu,

11-"Bütün bu âmillere ilâve olarak, ilk Osmanlı hükümdarlarının, Osman'ın, Orhan'ın, Murad'ın ve bilhassa bu sonuncunun, büyük kuruculuk meziyetlerini de gözönünde tutmak lâzımdır. Büyük ve yaratıcı ferdlerin ictimâî hayattaki hâkim rolünü nazar-ı itibare almayan-yanlış anlaşılmalı- bir déterminisme, ictimâî hayatın ve tarihî tekâmülün çok mühim bir âmilini unutmuş olur."²⁰

Köprülü'nün açıklamasının nihaî hükmü ise şöyledir: "Bu devlet, münkariz Selçuklu Sultanlığı ile ona halef olan sair Anadolu beylikleriyle hiç alakası olmayan yeni bir uzviyet, yeni bir etnik ve siyasî teşekkül değildir; bilâkis, yukarıdan beri izah ettiğimiz veçhile, vaktiyle Anadolu Türklüğü'nün XIII.-XIV. asırlardaki siyasî ve ictimâî tekâmülünden doğan yeni bir synthèse, yeni bir tarihî terkip'dir."²¹

¹⁹ R. P. Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

²⁰ Köprülü, *a.g.e.*, s. 175-182.

²¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 182.

Sonuç ve Değerlendirme

Köprülü hakkında değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın şu değerlendirmesi çok çarpıcıdır: "Köprülü "büyük otorite" kabul edilmesinin ötesinde bir "kült"tür." Onu kült yapan vasıfları olarak edebiyat tarihinden hukuk tarihine vb. pek çok alanda daha öncé dokunulmamış konuları vukufla ve modern tarihçilik yöntemiyle işlemiş olması, Allah vergisi müthiş sezgisi ve terkip kabiliyeti, mükemmel Türkçesi ve Avrupalı ve Türk meslektaşlarına yönelik sağlam eleştirilerini zikreden Ocak'a göre Köprülü işte bu vasıflarıyla, kendinden önce ve kendinden sonra hiçbir Türk tarihçisine nasip olmayacak bir şekilde daha yaşarken bir kült olmuştur."²²

Köprülü'nün aile geçmişinin onun tarihçiliği üzerindeki etkisine işaret eden Karpat'a göre Köprülü "... Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişlerini Selçuklu döneminden başlayarak devamlı bir gelişme kaydederek Osmanlı döneminde büyük bir devlet ve imparatorluk kurmalarını kuru cansız teorilere dayanarak değil sosyolojik bilgilere dayanarak sağlam temellere oturtmuştur."²³

Fuad Köprülü gibi çağdaş tarihçiliğin ülkemizde yerleşmesinde öncü rol oynamış bir şahsiyet ile onun yetiştirdiği tarihçi ve edebiyat tarihçilerinin çalışmalarıyla İslâm öncesi ve İslâmî dönem Türk tarihinin bir bütün olarak ele alınması ve tarihî olay ve olgulara çok faktörlü bir nedensellik içinden bakılması gerektiği düşüncesi kökleşmiştir. Fuad Köprülü'nün fikrî yapısında Türkçülük biricik faktör değildi. H. Berktaş'ın isabetle belirttiği gibi onun fikir yapısında, "...altı yüzyıllık İmparatorluğu tümüyle reddetmek yerine, özellikle kültür alanında o birikimle devamlılıklar arayan laik ama ılımlı bir Osmanlı tavrı da önemli rol oynamıştır."²⁴ Döneminde Batıda ve özellikle de Fransa'da ortaya çıkan yeni tarih anlayışını yakından izleyen Köprülü milli tarihin sağlıklı bir biçimde ancak genel tarih içinde incelenebileceğini vurgulamıştır.

Bir âlim ve tarihçi olarak Köprülü'nün zihniyet dünyasının oluşumunda milliyetçiliğin rolü ve aynı zamanda onun Türk milliyetçiliğinin oluşumundaki katkısına dikkat çeken araştırmacılardan Dressler onun akademik çalışmalarında milliyetçiliğin görünümünün Gökalp'e göre daha incelikli olduğunu ifade eder.²⁵

Hiç şüphesiz Fuad Köprülü'nün düşünce ve zihniyet dünyasında milliyetçiliğin çok önemli bir yeri vardır ve milli gayeye hizmet fikri kendisi tarafından da çalışmalarında açık açık belirtilmiştir. Bu durum onun tarih ve kültür meselelerini zamanının bilim anlayışı çerçevesinde hatta üzerinde bir biçimde ele almasına mani olmadı. Hakikaten sağlam bir metodoloji ile pek çok değişik konuyu etraflı bir şekilde inceledi ve sentezcilik özelliğiyle de kalıcı eserler ortaya koydu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu meselesine yaklaşımında da Türk tarihinin bütünlüğüne, Türk-İslam medeniyetinin devamlılığına yaptığı vurgu kadar bir tarih problemini incelerken onu tarihî bağlamına oturtma ve indirgemecilik yerine çok faktörlülüğü öne çıkarması dikkat çekicidir. Dolayısıyla o, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Wittek gibi *itici güç* olarak tek bir faktörden bahsetmez. Batıdaki Osmanlı tarihçileri birkaç istisnaıyla

²² Ahmet Yaşar Ocak, "Postmodern eleştirilerin Odağında 'Kült' Bir Tarihi: Fuat Köprülü", *Mehmet Fuat Köprülü*, s. 330.

²³ Kemal H. Karpat, "Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı: Muhafazakâr Modern Bir Tarihiçi", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal Taştan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 17.

²⁴ "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. IX, s. 2466.

²⁵ Markus Dressler, "Fuat Köprülü'nün Tarih Yazısına Milliyetçiliğin Etkisi", *Mehmet Fuat Köprülü*, s. 210.

1980'lere kadar Wittek'in gaza tezini benimsedi; ondan sonra da gaza tezeine karşı bir salvo başlatıldı. Köprülü'nün üzerindeki etkisini her zaman ifade eden Halil İnalçık hocamız, kuruluş meselesinde onun daha önce dikkati çektiği göç ve nüfus hareketleri meselesine vurgu yaptı; bunun yanında gaziler, abdallar, ahiler ve fakılar gibi grupların etkilerini inceleyen İnalçık bir anlamda Wittek-Köprülü sentezi de yapmıştır. Zira o Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve büyüme sürecinde gazayı dinamik bir ilke olarak nitelemiştir.²⁶ Burada 1980'lerden bu yana yürütülen tartışmalar üzerinde uzun uzun duramayacağız ancak şu kadarını ifade etmek mümkündür:

Wittek'in gaza tezini indirgemeci ve tarihî bağlamdan kopuk olarak eleştiren tarihçilere karşı gazanın o dönemdeki manası ve rolü üzerinde ikna edici yeni araştırmalar ortaya konuldu. Mesela Feridun Emecen gaza anlayışının 14. yüzyıl Batı Anadolu beyliklerindeki görünümünü belgelerle değerlendirdi. Cemal Kafadar ise gaza tezeine yönelik eleştirilerin gaza kavramının o dönemdeki anlam(lar)ını göz ardı etmelerine işaret ederek gaza ve diğer faktörlerin etkilerini tartıştı.²⁷ Bunlara karşı tanınmış Osmanlı tarihçisi Heath Lowry'nin 2003'te yayımladığı eserde²⁸ Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun Selçuklu İslam ve Bizans-Balkanlar geleneklerinin bir sentezi olduğu yaklaşımı ileri sürüldü. Lowry'nin, ayrıntılara müteallik bazı haklı eleştirileri olmakla birlikte, gaza kavramının tarihî manası üzerindeki onca açıklamaya rağmen hâlâ gaza teziyle ilgili olarak 1980'ler ve 90'lardaki argümanlara yakın görüşler savunması şaşırtıcı oldu. Gaza tezeine en şiddetli saldırıyı yöneltenlerden Lindner'in daha sonraki araştırmasında ise hakikaten tarihî bağlam, çevre ve iklim (Sakarya'nın taşması neticesinde ovayı su basması vb.) gibi faktörlerin ön plânda tutulduğu yeni bir yaklaşım ortaya konuldu.²⁹ Bu yönüyle söz konusu araştırmanın Köprülü'nün ortaya koyduğu tarihî bağlamı, son dönemlerde öne çıkan iklim ve çevre tarihçiliği bakımından tamamlayıcı özellik taşıdığı söylenebilir.

Bütün bu çalışmalara baktığımızda Köprülü'nün açıklaması, bazı eksik yönleriyle beraber yöntem ve yaklaşım açısından hâlâ değerini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Meselenin tarihî temelini ve bağlamını ortaya koyan Köprülü devletin kuruluş sürecinde etkili olan dinamikleri de vurgulamıştır. Elbette ki bunları kendi döneminde var olan bilgi ve belgelerle ve dönemin ilim anlayışı çerçevesinde yaptı. Kuruluş süreci olaylarının ayrıntılı bir açıklamasının olmayışı önemli eksiklerden biridir. Diğerleri ise sürecin dinamiklerini ehem-mühim ayırımı yapmadan maddeler hâlinde sıralamakla yetinmesidir. Sıralamanın bizatihi önem sırasına işaret ettiği düşünülebilir ama onun bilim anlayışında çok faktörlü açıklamanın merkezî yerini hatırlatmalıyız.

²⁶ Bu mesele hocanın çeşitli makale ve eserlerinde ele alınmıştır. Bir örnek olarak bkz. H. İnalçık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000 (5. basım 2009), s. 9-42.

²⁷ Mesela bkz. Feridun M. Emecen, "Gazâya Dâir-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995, s. 191-197. 1990'lara kadar literatürün bir değerlendirmesi, kaynakların gözden geçirilmesi ve kuruluş sürecinin açıklamasını içeren önemli bir çalışma için bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds-The Emergence of the Ottoman State*, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1995. [Türkçesi: İki Cihan Arasında- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Çev. C. Çıkm, Birleşik Yayınları, Ankara, 2010.]

²⁸ Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

²⁹ Rudi Paul Lindner, *Osmanlı Tarih Öncesi*, Çev. Ayda Arel, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

KAYNAKÇA

- BERKTAY, Halil, "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. IX, *İletişim Yayınları*, İstanbul, 1983, s. 2456-2478.
- DRESSLER, Markus, "Fuad Köprülü'nün Tarih Yazısına Milliyetçiliğin Etkisi", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal TAŞTAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 207-218.
- EMECEN, Feridun M., "Gazâya Dâir-XIV. Yüzyıl Kaynakları Arasında Bir Gezinti", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 1995, s.191-197.
- GIBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Çev. Ragıp Hulusi ÖZDEM, Yay. Mustafa EVERDİ, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1998, s. 21-23, 41.
- GIESE, F., "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a- Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Çev. Z. Aksu YILMAZER, Der. Oktay ÖZEL, Mehmet ÖZ, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, 3. basım, s. 149-175.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds-The Emergence of the Ottoman State*, Berkeley, Los Angeles, Londra, 1995 [Türkçesi: İki Cihan Arasında- Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Çev. C. ÇIKIN, Birleşik Yayınları, Ankara, 2010.]
- KARPAT, Kemal H., "Mehmet Fuat Köprülü ve Osmanlı: Muhafazakâr Modern Bir Tarihçi", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal TAŞTAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 13-23.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.
- LANGER, W. L., Robert P. BLAKE, "Osmanlı Türklerinin Doğu ve Tarihsel Arkapları", *Söğüt'ten İstanbul'a*, Çev. K. EMİROĞLU, İmge Kitabevi, Ankara, s. 177-224.
- LEISER, Gary, "Çağdaş Türkoloji Araştırmalarında Köprülü'nün Yeri", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal TAŞTAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 29-37.
- LINDNER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit GÜNAY, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- LINDNER, Rudi Paul, *Osmanlı Tarih Öncesi*, Çev. Ayda AREL, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- LOWRY, Heath W., *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, Çev. Kıvanç TANRIYAR, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Postmodern eleştirilerin Odağında 'Kült' Bir Tarihçi: Fuat Köprülü", *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal TAŞTAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s.329-344.

- ÖZ, Mehmet, “Kuruluşun Aşamaları: Kaynaklar ve Literatüre Eleştirel Bir Bakış”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Meseleleri Sempozyumu*, 12 Ekim 2009, Yay. A. ÖZCAN, M. ÖZ, Bilecik Üniversitesi Yayınları, Bilecik, 2011, s. 59-81.
- PALABIYIK, M. Hanefi, “Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü'nün Tarihçiliği”, *Mehmet Fuat Köprülü*, Ed. Yahya Kemal TAŞTAN, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2012, s. 181-206.